

Hans Rupprecht Goette (1956) klaszika-archeológus (Deutsches Archäologisches Institut, Berlin). Kutatási területei: görög építészet és szobrászat; római ikonográfia; római portréművészet.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:

A viennai satyros („Az évszak műtárgya” sorozatban, Nagy Árpád Miklóssal) (2014/1).

Egy újonnan felfedezett Hadrianus-portré Budapesten

Hans Rupprecht Goette

Mintegy 2300 évvel ezelőtt új szentélyt alapítottak Alexandriában a múzsák tiszteletére. A Museion azonban nem csupán szentély volt, hanem könyvtár és tudományos kutatóintézet is: ez volt az első intézmény, amely az antik szellemi hagyomány összegyűjtését, megőrzését és kutatását tűzte ki céljául – mint utódai, a mai múzeumok. A Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteménye Museion sorozatának is hasonló a célja: a hozzá kapcsolódó új tudományos eredmények és új szerzemények bemutatása. A sorozat első két kiállítása a dél-itáliai Medmából származó terrakottaszobrok köré szerveződött (lásd *Ókor* 2019/1, 2); a harmadik kiállítás egy újonnan felfedezett Hadrianus-portrét mutatott be.

Hadrianus trónra lépése

Kr. u. 117 augusztusában a Római Birodalom császára, a hatvannégy éves Traianus hazaindult Rómába a Levante vidékéről, ahol Kr. u. 113 óta viselt hadat a közel-keleti népek ellen Parthiában, Armeniában, Asszíriában és Mezopotámiában. Az uralkodó betegen szállt hajóra Róma felé, és egyik hadvezérére, Hadrianusra bízta a szíriai zsidó lázadás leverését. Néhány nappal később, 117. augusztus 8-án megtorpant a menet, amikor a mai Törökország déli partjai mellett, a kilikiai Selinusnál Traianus agyvérzést kapott és meghalt. Az uralkodót elhamvasztották, és jelképes síremléket építettek a tiszteletére. A hamvait Rómába szállították, és annak a márványoszlopnak a talapzatába temették el, amelyet a császár haditetteinek hosszú, spirális sávokba rendezett ábrázolásai díszítenek (Traianus-oszlop).

Nem világos, hogy Traianus rendelkezett-e az utódlásáról, és ha igen, mi volt a szándéka. Ókori szerzők említik, hogy a szóbeszéd szerint Traianus a halálos ágyán hivatalosan is Hadrianust fogadta örökösének; Hadrianus Traianus unokahúgának volt a férje, és ugyanabból a hispaniai városból származott, mint Traianus. Más ókori források szerint azonban Hadrianus csak állította magáról, hogy Traianus őt jelölte ki utódjául. De bármi is volt az igazság, Hadrianus mellett ott álltak a légiói – felkészült tehát arra, hogy átvegye a hatalmat, és elfoglalja a császári trónt.

Hadrianus portrétípusai

Hadrianus trónra lépésének híre már azelőtt elterjedt a birodalomban, hogy az új uralkodó visszatért volna Rómába. Egyes városok azzal fejezték ki az iránta való hűségüket, hogy olyan pénzérméket vertek, amelyek Hadrianust immár császárként jelenítették meg. Az egyiptomi Alexandria tisztségviselői például göndör hajú, jellegzetes barkót viselő fiatalember profil-

képét verették az érmékre, a képmás körül Hadrianus nevével (1. kép). Némelyik érme hátoldalán az istenné avatott Traianus képmása is megjelent.

A birodalom egyéb területein Hadrianust másképp ábrázolták: hosszabb, hullámos haja előre van fésülve és a homlok körül kis csigákba rendeződik, állát és orcáját pedig gondosan ápolt, rövid szakáll fedi (2–3. kép). Ez a komolyságot sugalló külső a márványból faragott portrékra is jellemző (4. a–b kép), valamint a ritkábban fennmaradt bronzszobrokra (a fémeket ugyanis gyakran beolvasztották és újrahasznosították).

1. kép. Ezüst tetradrachma Hadrianus portréjával. Alexandria, Kr. u. 117–118. Oxford, Ashmolean Museum, RIC III 5006

2. kép. Bronzérme Hadrianus portréjával.
London, British Museum
(fotó: Hans R. Goette szíves
közreműködésével)

3. kép. Ezüstérme Hadrianus portréjával.
Berlin, Münzkabinett
(fotó: Hans R. Goette szíves
közreműködésével)

A portrékhoz teljes alakos szobrok tartoztak, amelyek különböző öltözetben jelenítették meg az uralkodót: *togában*, azaz a római polgárok viseletében (5. kép); mellvértben és a vállon átvetett hadvezéri palástban (*paludamentum*, 6. kép), görög köpenyben (*himation*, 7. kép) – vagy éppen ruhátlanul, a császárt hősök és istenek, például Mars alakjához hasonlítva (8. kép).

A budapesti büszt

A teljes alakos szobrok mellett ezeknek az alkotásoknak a redukált változata is ismert. Ezek elsősorban büsztök, azaz olyan képmások, amelyek a fejtől a mellkasig jelenítik meg a felsőtestet. Ezeknek a mellszobroknak a talpukat gyakran kisméretű, volutákkal keretezett tábla, úgynevezett *tabula ansata* alkotja; erre vésték a megörökített személy nevét. Ilyen talpzata van a budapesti büsztnek is (9. a kép), amely 1908-ban került a Szépművészeti Múzeum Antik Gyűjteményébe Paul Arndt müncheni régész és műkereskedő gyűjteményéből, aki

4. a–b. Hadrianus portréja. Nápoly, Museo Nazionale Archeologico, ltsz. 6069
(fotó: Hans R. Goette szíves közreműködésével)

Rómában vásárolta. Egy férfit ábrázol, akinek egyetlen öltözéke a bal vállon átvetett, fibulával megtűzött hadvezéri köpeny (*paludamentum*). A jobb vállat a kardszj két egymásba fonódó bőrszalagja köti össze az alak bal oldalával; ez a motívum az ábrázolt személy katona voltát jelzi, ruhátlansága pedig a hősökhoz hasonló vonásait emeli ki. A részleges meztelenség és a kardszj együtt tehát azt mutatja, hogy az illetőt epikus hősök módján és katonaként kívánták megjeleníteni.

A mellképhez tartozó fej mára letört és elveszett; a büszt hiányzó talpukat külön faragták ki és csappal rögzítették a *tabula ansata* mögötti pillérszerű támasztékhoz. A szobor hátoldalát messzes lerakódás és gyökérmomok borítják, az előoldalt azonban jobbára letisztították, feltehetően savval. A ruházat felületén és a mellkas egy kis területén vörösesbarna rozsdanyomok láthatók, ezt még a földben a szobor tetején fekvő fémdarab hagyhatta rajta. A nyak megmaradt részéből, illetve mellette a vállizmok kidolgozásából arra lehet következtetni, hogy a fej heves mozdulattal balra fordult. A redukált test mérete és formája, valamint a hadvezéri köpeny megmintázásának stílusa alapján a budapesti büszt Hadrianus uralkodásának időszakára (Kr. u. 117–138) keltezhető.

A szobor hátoldalán (9. b kép), amelynek legnagyobb része mindössze néhány centiméter vastag, pillérszerű támaszték fut végig, amely a törzs felső részén (a vállizület helyén) indul, és a szobor talpzata felé haladva elvékonyodik. Ez a gomba formájúra faragott támaszték stabilizálja a nyakat és a fejet a felsőtesten. A gomba alakú forma a Kr. u. 2–3. századi athéni szobrászműhelyekben készült büsztök támasztékaira jellemző (10. a–b, 15. kép). A hasonló portrébüsztöket általában görög – főként pentélikoni, ritkábban parosi – márványból faragták, amelyek azonban különböznek a budapesti szobor finom szemcséjű anyagától.

Aphrodisias, Göktepe

A Danielle Decrouez (Genf) által végzett márványelemzések kimutatták, hogy a budapesti mellszobrot abból az egészen finom szemcséjű márványfajtából faragták, amelyet a mai Törökország területén, az Aphrodisiasnál mintegy ötven kilométerre délre található bányában, Göktepenél fejtettek ki. Az elmúlt évek kutatásai szerint a Kr. u. 2. századi (és majd a késő ókori) Rómában készült műalkotások színé-javát aphrodisiasai műhelyek szobrászai készítették, akik kimagasló tudásuknak köszönhetően idővel a birodalom fővárosába települtek át.

5. kép. Hadrianus togában.
Róma, Musei Capitolini,
Itsz. 54
(fotó: Hans R. Goette szíves
közreműködésével)

6. kép. Hadrianus mellvértben.
Antalya Múzeum,
Itsz. 3730+3875
(fotó: Hans R. Goette szíves
közreműködésével)

7. kép. Hadrianus himationban.
London, British Museum,
Itsz. 1861,1127.23
(fotó: Hans R. Goette szíves
közreműködésével)

8. kép. Hadrianus mint Mars.
Róma, Musei Capitolini,
Itsz. 34
(fotó: Hans R. Goette szíves
közreműködésével)

9. a–b. Hadrianus mellszobra. Budapest, Szépművészeti Múzeum, Antik Gyűjtemény, Itsz. 4810 (fotó: Mátyus László)

Az aphrodisiaszi szobrászok, akik gyakran Rómában is a hazájukból importált márvánnyal dolgoztak, és olykor szignálták is műveiket, a legmódosabb és legelőkelőbb római polgárok, s főleg a császári udvar számára készítettek szobrokat és portrékat; erről tanúskodnak a Kr. u. 2. századi, göktepei márványból készült darabok. A portrék többsége római ásatásokon került elő, és olyan Róma környéki villákból, amelyek a császárok, illetve a római elit leggazdagabb tagjainak tulajdonában álltak.

Egy ritka motívum: a csavart kardszív

A bal vállon átvetett *paludamentum* és a kardszív (10. a kép) a Kr. u. 1. század végétől kezdve a portrébűszttök jellegzetes vonása; a katonás külső különösen a Kr. u. 2. századi mellszobrokon gyakori. A motívum az ábrázolt személy harci erényeit hangsúlyozza – még ha az illető soha nem is szolgált a hadseregben. A kardszív pántját általában széles sávként formáz-

A rokon darabok

10. a–b. Ifjú mellszobra. New York, The Metropolitan Museum of Art, kölcsön Magángyűjteményből (fotó: Hans R. Goette szíves közreműködésével)

ták meg, olykor szövetszerű vékonysággal, máskor vastagabbra faragva, hogy utánozzák a bőrt (11–14. kép). Különleges a kardszj megformálása egy szép, pentélikoni márványból faragott büsztön, amely a szobor hátfalának jellegzetes, gomba formájú támasztéka alapján (10. b kép) bizonyosan athéni műhelyben készült. A kardszját alkotó két vékony, párhuzamosan futó textilcsík a vállon itt Hercules-csomóban fonódik össze; ebből indul ki a csíkok lelógó vége.

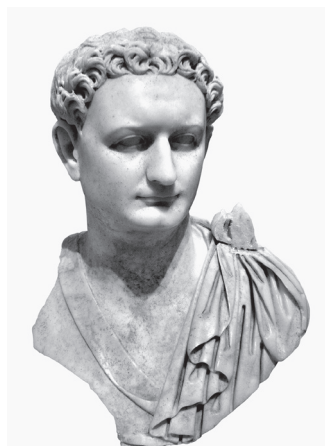
A budapesti mellszobor kardszjítípusa – amelyet két, megcsavart szj alkot (9. a kép) – csupán három további büsztről ismert. Mindhárom darab ugyanazt a fiatalembert ábrázolja dús, bodros hajjal és tömött barkóval, amely az állon, illetve nyakcsúcson göndör szakállban végződik, s amelyet pelyhedző bajusz és az állcsúcson megjelenő ritkás szőrzet egészít ki (15–16. kép).

A portrénak ez a típusa legalább négy ókori példányról ismert (17–18. kép), amelyek egyikét 1954-ben találták meg Hadrianus császár villájában, Tiburban (ma Tivoli, Rómától keletre; 17. kép). Minthogy ugyanezt a portrétípust – ugyanezzel a frizurával, barkóval és arcszörzettel – a császár utolsó uralkodási évéből (Kr. u. 137–138) származó aranyérméken Hadrianus neve kíséri (19. kép), a márványszobrokat is Hadrianus-ábrázolásokként azonosíthatjuk. A típus első ízben a már említett, Alexandriában vert pénzeken jelent meg Kr. u. 117–118-ban (lásd fent), miután az ifjú Hadrianus Traianus örökébe lépett (1. kép).

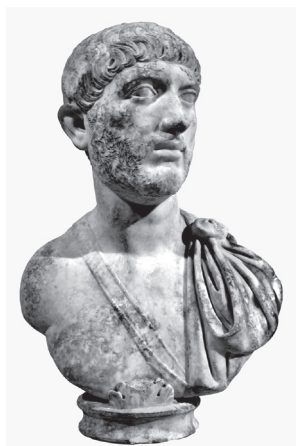
Mindebből arra következtethetünk, hogy az idős Hadrianust élete végén újra ifjú, hēróshoz hasonló hadvezér-

ként ábrázolták, és ehhez egy olyan portrétípust elevenítettek fel, amelyet még a fiatal trónörökös számára dolgoztak ki Egyiptomban, miután elfoglalta Traianus trónját. Ez a megoldás egészen kivételes, ráadásul az egyetlen ismert esete egy portrétípus ókori „újjászületésének”.

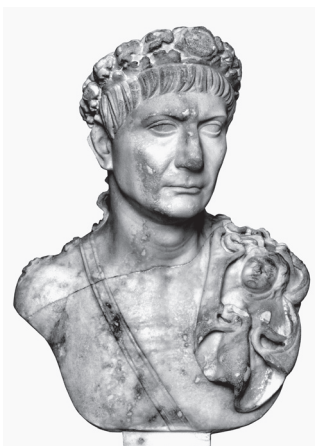
A típus nagyban különbözik Hadrianus szokásos ábrázolásaitól (4–8. kép). A hosszú, hullámos, a homlok fölött csigákban végződő hajfürtök helyett itt a frizurát meglehetősen dús, rövid fürtök alkotják, amelyeket keskeny, mélyen fürt vájatok választanak el egymástól. Ez a hajviselet az Antoninus-dinasztia korában jött divatba, néhány évvel Hadrianus uralkodása után. Hadrianus utolsó portrétípusa tehát, amelyet az ifjú császár számára kidolgozott provinciális portrék egyike ihletett, olyan divatot teremtett, amely azután évtizedeken át fennmaradt (20. a–b kép). Mély furatokkal kialakított, göndör hajvi-

11. kép. Domitianus mellszobra. Toledo (Ohio), The Toledo Museum of Art, ltsz. 1990.30 (fotó: Hans R. Goette szíves közreműködésével)

12. kép. Férfi mellszobra. New York, The Metropolitan Museum of Art, ltsz. 1913.231.1 (fotó: Hans R. Goette szíves közreműködésével)

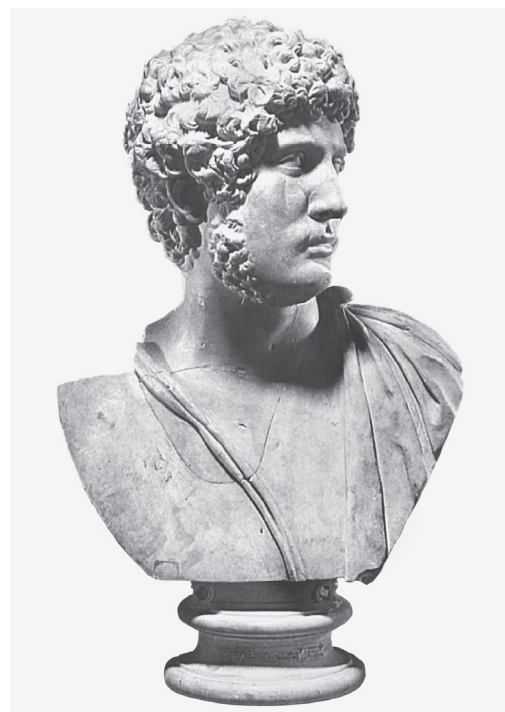
13. kép. Traianus mellszobra. München, Glyptothek, ltsz. 335 (fotó: Hans R. Goette szíves közreműködésével)

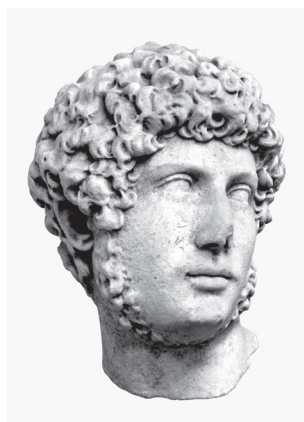
14. kép. Traianus mellszobra. Musei Vaticani, Braccio Nuovo, ltsz. 2269 (fotó: Hans R. Goette szíves közreműködésével)

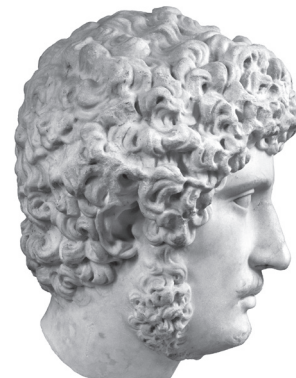
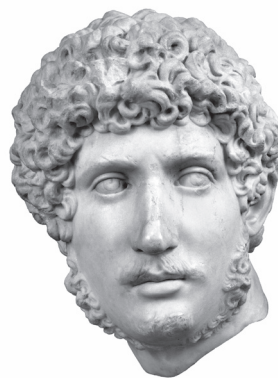
15. a–b. Hadrianus mellszobra. Columbia, Museum of Art and Archaeology, ltsz. 89.1 (fotók: a Columbia, Museum of Art and Archaeology engedélyével)

16. kép. Hadrianus mellszobra. Magángyűjtemény (fotó: a Christie's London 1996 engedélyével)

17. a–b. Hadrianus-portré. Hadrianus tiburi villájából, Tivoli, ltsz. 2260 (fotók: a Deutsches Archäologisches Institut, Rom engedélyével)

18. a–b. Hadrianus-portré. Madrid, Museo Nacional del Prado, ltsz. 176-E (fotók: a Deutsches Archäologisches Institut, Madrid engedélyével)

selet jellemezte: ezzel a technikával a szobrászok úgy tudták érzékeltetni a természetes haj textúráját, hogy a világos és sötét felületek egymás mellé helyezésével dús tömeget képeztek. Korábban a haj anyagszerűségét a felületbe vésett rendkívül vékony vonalak adták, amelyek az egyes hajszálak esését követve sokkal szorosabban simulnak a fejre (4. a–b kép). Az új divat tehát, amelyben a frizurát mélyen fűrt vajatokkal elválasztott fűrtök alkották, új kifejezőmódot adott a haj természetes anyagának ábrázolásához.

A típus újkori változatai

Hadrianusnak ez a portrétípusa egy további szempontból is figyelemre méltó. 16–18. századi itáliai szobrászok számos másolatot készítettek a barkós, göndör hajú portrékról – feltehetően csinosnak találták ezt a „szépfűs” külsőt (21. kép). Ezek a posztantik portrék, amelyeket készítésük idején tévesen Aelius Verus (a későbbi Lucius Verus császár apja) képmásának tartottak, carrarai márványból készültek, és sokszor színes kőből faragott büsztre helyezték őket, amelyet mellvért és az azt félig betakaró köpeny díszített.

A budapesti büszt: Hadrianus-portré Kr. u. 137–138 körül

A posztantik büsztöktől és fejektől eltérően a típus ókori példáit (15–16. kép) az elvégzett anyagvizsgálatok alapján göktepei márványból faragták, ahogyan a budapesti mellszobrot is (9. kép). Az egyik ilyen, töredékes büszt Hadrianust ifjú hadvezérként ábrázolja, és a kardszj ezen is két megcsavart zsinórból áll (16. kép). Ennek a szobornak is éppen olyan széles, gomba alakú támaszték stabilizálja a hátoldalát, mint ami az athéni szobrászműhelyek jellemzője.

Mindebből arra következtethetünk, hogy egykor a budapesti büszthöz is Hadrianus ifjú képmása tartozott, az állon szakállban összefonódó barkóval; s hogy a szobrot athéni szobrász faraghatta finom szemcséjű göktepei márványból, valamikor Kr. u. 137–138 táján, Rómában. A szobrász feltehetően aphrodisiaszi mesterek műhelyében dolgozott, akik drága és kiváló minőségű szobrokat állítottak elő a császári udvar, valamint a módos római elit számára. A budapesti büszt szobrásza pedig valószínűleg éppen Hadrianus olyan portréira szakosodott, amelyek a császárt ifjú római hadvezérként ábrázolták, kardszjával és a vállán átvett hadvezéri köpennyel.

Endreffy Kata fordítása

19. kép. Aureus Hadrianus portréjával, Kr. u. 137–138.
London, British Museum, ltsz. THO 1433
(fotó: Hans R. Goette)

20. a–b. Lucius Verus mellszobra Acqua Traversából.
Párizs, Musée du Louvre, MA 1131 (fotó: Hans R. Goette)

21. kép. Posztantik Hadrianus-büszt. Magángyűjtemény
(fotó: a Tomasso Brothers Fine Art, London engedélyével)

Bibliográfia

Általános szakirodalom a fiatal Hadrianust ábrázoló portrétípusról

- Bergmann, M. 1997. „Zu den Porträts des Traian und Hadrian”: A. Caballos – P. Leon (szerk.): *Italica MMCC. Actas de las Jornadas del 2.200 aniversario de la fundación de Itálica (Sevilla, 8–11 noviembre 1994)*. Sevilla, 143–146.
- Bracker, J. 1968. „Ein Trauerbildnis Hadrians aus Köln”: *Antike Plastik* 8, 81–83.
- Evers, C. 1994. *Les portraits d’Hadrien. Typologie et ateliers*. Bruxelles, 274–277.
- Söldner, M. 2010. „Die Bildhauerkunst während der Regierungszeit des Hadrian (117–138 n. Chr.)”: P. C. Bol (szerk.): *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst IV*. Mainz, 222–224.

Madridi portré

- Arndt, P. – Bruckmann, F. (szerk.) 1891–1942. *Griechische und römische Porträts*. München, Nr. 754.
- Schröder, St. F. 1993. *Katalog der antiken Skulpturen des Museo del Prado in Madrid I. Die Porträts*. Mainz, 204–207, Nr. 54.

Tivoli portré

- Adembri, B. – Melucco Vaccaro, A. – Reggiani, A. M. – Righi, R. (szerk.) 2000. *Adriano. Architettura e progetto. Ausst. 13.4.2000–7.1.2001 Tivoli, Villa Adriana*. Mailand, 240–241, Nr. 50 Abb.
- Adembri, B. – Nicolai, R. M. 2007. *Vibia Sabina. Da Augusta a Diva*. Milano, 172–173.
- Attanasio, D. – Bruno, M. – Prochaska, W. – Yavuz, A. B. 2013. „The Asiatic Marbles of the Hadrian’s Villa at Tivoli”: *Journal of Archaeological Science* 40, 4360, Nr. VA3, Abb. 3.
- Attanasio, D. – Bruno, M. – Prochaska, W. 2019. „The Marbles of Roman Portraits”: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 134, 188–194, Nr. 131, Abb. 15a.
- Aurigemma, S. 1955. *Bollettino d’Arte* 40, 75–77, Abb. 21.
- Bracker, J. 1968. „Ein Trauerbildnis Hadrians aus Köln”: *Antike Plastik* 8, 81–83, Abb. 11–13.
- Charbonneaux, J. 1960. *Monuments et mémoires: Fondation E. Piot* 51, 57 Abb. 1. 5. 7.
- Hannestad, N. 1993. „Imitatio Alexandri in Roman Art”: J. Carlsen (szerk.): *Alexander the Great. Reality and Myth. Analecta Romana Instituti Danici Suppl.* 20. Rom, 65, Abb. 5.
- Hannestad, N. 2001. „The »Young Hadian«”: C. Evers – A. Tsingirida (szerk.): *Rome et ses provinces, Festschrift J.-Ch. Balty*. Bruxelles, 141–151, Abb. 1a–c.
- Helbig, W. 1963–1972. *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom*. 4th ed. Tübingen, IV Nr. 3204.
- Kidd, B. 2017. „Authenticating a Portrait of the Young Hadrian”: *Muse: Annual of the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri* 51, 10–24, Abb. 3.
- Raeder, J. 1983. *Die statuarische Ausstattung der Villa Hadriana bei Tivoli*. Frankfurt/M., 89–90, Nr. I 88, Taf. 1.
- Schröder, St. F. 1995. „Hadrian als neuer Romulus?»: *Madriider Mitteilungen* 36, 292–297, Taf. 31c.

Columbiai portré

- Albertson, F. 1993–1994. „A Portrait of Hadrian as Diomedes”: *Muse: Annual of the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri* 27–28. 1–29 Abb. 1–4. 12
- Attanasio, D. – Bruno, M. – Prochaska, W. 2019. „The Marbles of Roman Portraits”: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 134, 188., 191. Nr. 12, Abb. 15b.
- Kidd, B. 2017. „Authenticating a Portrait of the Young Hadrian”: *Muse: Annual of the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri* 51, 10–24
- Kidd, B. – Attanasio, D. – Tycot, R. H. 2012. *Determining White Marble Provenance of Greek and Roman Sculpture in the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri, Interdisciplinary studies on ancient stone: proceedings of the IX Association for the Study of Marble and Other Stones in Antiquity (ASMOSIA) conference, Tarragona 2009*. Tarragona, 239–240.
- McGill, F. 1989–1990. „Acquisitions 1988–1990”: *Muse: Annual of the Museum of Art and Archaeology, University of Missouri* 23–24, 116 Abb.
- Schröder, St. F. 1995. „Hadrian als neuer Romulus?»: *Madriider Mitteilungen* 36, 295, Anm. 26.

Posztantik portrét a típusról

- Bergmann, M. 1989. „Reliefbildnis (sog. »Persius« - Inv.-Nr. 960)”: P. C. Bol (szerk.): *Forschungen zur Villa Albani. Katalog der Bildwerke I*. Berlin, 197–201. Nr. 61.
- Favaretto, I. 1993. „La fortuna del ritratto antico nelle collezioni venete di antichità”: *Bollettino d’Arte* 79, 65–72.
- Fittschen, K. 1985. „Sul ruolo del ritratto antico nell’arte italiana”: S. Settis (szerk.): *Memoria dell’antico nell’arte italiana II*. Turin, 405–406. Abb. 392–393.
- Luchs, A. 1995. *Tullio Lombardo and Ideal Portrait Sculpture in Renaissance Venice, 1490–1530*. Cambridge, 109, 176.
- Paul, E. 1981. *Gefälschte Antike. Von der Renaissance bis zur Gegenwart*. Leipzig, 58.
- Weski, E. – Frosien-Leinz, H. 1987. *Das Antiquarium der Münchner Residenz. Katalog der Skulpturen*. München, 345–347.

Göktepei márvány a római portréművészetben

- Attanasio, D. – Bruno, M. – Prochaska, W. – Yavuz, A. B. 2013. „The Asiatic Marbles of the Hadrian’s Villa at Tivoli”: *Journal of Archaeological Science* 40, 4358–4368.
- Attanasio, D. – Bruno, M. – Prochaska, W. 2019. „The Marbles of Roman Portraits”: *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 134, 167–277.
- A Római Birodalom keleti feléből származó és Róma városában működő márványportré-szobrászok, valamint a fiatalkori Hadrianus-portrétémáját (a darabok katalógusával) részletesen tárgyalja H. R. Goette most készülő tanulmánya.